
Les «nuevas normas sobre idiomas regionales» i les traduccions durant els anys cinquanta *per Maria Josepa Gallofré Virgili*

Els canvis en el govern, el juliol de 1951, comportaren la creació d'una nova cartera ministerial, Información y Turismo.¹ Es disposava, a partir d'aquell moment, d'un organisme amb rang de ministeri que es feia càrrec del control de la censura, mentre que, fins aleshores, la instància o instàncies que l'havien exercit eren Subsecretarías de Prensa y Propaganda, Educación Popular —o la Vicesecretaría de Educación Popular, que s'hi equiparava. Tornava, a més, un home amb un historial sòlid: l'antic vice-secretari, Gabriel Arias Salgado² i, ahora, es materialitzava l'antiga aspiració de tenir un ministeri especialit-

1. La premsa donava la notícia de la presa de possessió del seu titular tot posant especial èmfasi, com era habitual, en la participació d'autoritats de pes específic divers: «En el Ministerio de Información y Turismo. Esta mañana se ha celebrado en el edificio de la antigua Subsecretaría de Educación Popular la toma de posesión del titular del Ministerio de Información y Turismo, Don Gabriel Arias Salgado. Asistieron el nuevo ministro de Educación Nacional, señor Ruiz Jiménez, el presidente del Consejo de Estado, Don José Ibáñez Martín, el ministro Subsecretario de la Presidencia, señor Carrero Blanco, [...] los Subsecretarios señores Ruiz Muñoz y Rubio; directores generales de Prensa, Cinematografía y Teatro, Propaganda y Radio, señores Cerro, García Espina, Rocamora y Guijarro, respectivamente [...] con todos los funcionarios de la extinguida Subsecretaría y una nutrida representación de la prensa española.» («Pueblo», 20 de juliol de 1951).

2. Franco, com a Jefe Nacional del Movimiento, havia signat el decret del 4 de setembre de 1941 segons el qual nomenava «Vicesecretario de Educación Popular de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. a Don Gabriel Arias Salgado y de Cubas» («Boletín Oficial del Estado», 6-IX-1941).

zat,³ per a la titularitat del qual Franco recuperava algú de llarga i provada fidelitat a la seva persona.⁴ Els nomenaments dels alts càrrecs de l'organigrama ministerial es produïren molt de pressa.⁵ Tot just al cap d'una setmana, el 27 de juliol, sortiren ja del Consejo de Ministros acords per designar «*Director General de Prensa a Don Juan Aparicio López; Director General de Propaganda a Don Florentino Pérez Embid; Director General de Radiodifusión a Don Jesús Suevos Fernández*».⁶

És ben sabut que l'esperit amb què el nou director general, Pérez Embid,⁷ va tractar les iniciatives catalanes era de relativa «comprensió». És també prou conegut que el canvi de govern comportà una certa liberalització i que entraren a formar part del nou equip homes com Ruiz Jiménez, en una cartera tan vital per a la política cultural com la d'educació. Tanmateix, ¿fins a quin punt la correlació de forces que s'acabava d'estrenar implicà una liberalització informativa? Em limito ara a apuntar una resposta en relació amb l'actitud davant l'edició catalana en un flanc tan compromès com el de les traduccions, tot passant per un altre encara més essencial: la premsa. Partint dels historials que la censura hagué de resoldre, sobretot durant els primers mesos d'existència del nou ministeri, intentaré d'establir els criteris amb què, d'entrada, va operar i, basant-me en resolucions posteriors, miraré de fixar en quina mesura aquells criteris inicials es mantingueren o foren rectificats.

A l'agost de 1951 la censura havia prohibit a Cruzet *Proses completes*, d'Eudald Duran i Reynals, arran d'aquest informe: «*Contiene unas historietas y un diario, en catalán. Nada censurable.*» La inclusió d'un diari condemnà, doncs, l'obra, d'acord amb les normes que fins aleshores havien regit. A mitjan setembre, això no obstant, es notificà a l'editor que hi havia hagut un error i que l'obra era autoritzada. A finals d'aquest mateix mes, i després d'un recurs de Regàs per al seu llibre *Una generació d'hostalers* —que li havien prohibit a l'abril—⁸ hi hagué una prova concloent de la modificació dels criteris; no solament es resolgué positivament la petició, sinó que, a l'espai reservat a l'informe del lector s'hi feia l'afirmació següent: «*¿Vistas las nuevas normas sobre idiomas regionales, puede autorizarse.*»

Així, la confirmació explícita de la formulació d'un nou cànon continuava usant, amb poques variants, els enunciats tradicionals: de «*normas vigentes*», «*normas restrictivas*»⁹ es passava a «*nuevas normas*». Tanmateix, caldrà veure fins a quin punt aquestes noves normes mantingueren encara elements essencials de les antigues.

Dins el marc dels contactes que solen ser habituals després de canvis polítics, sembla que, a finals d'octubre, hi hagué una reunió entre representants de la cultura catalana i, probablement, alguns responsables del Ministerio de Información y Turismo (MIT). Aquesta hipòtesi es basa en un document que conté l'arxiu Riba: un *Informe privat i confidencial* que Cruzet va redactar i va trametre al

3. En efecte, la llei del 20 de maig de 1941, que transferia els serveis de Prensa y Propaganda a la Vicesecretaría de Educación Popular de FET y de las JONS, ja indicava al preàmbul que es creava una Vicesecretaría, «no estimándose todavía conveniente su formal constitución en un Ministerio independiente» («Boletín Oficial del Estado», 22-v-1941).

4. Arias es mantingué com a titular del Ministerio de Información y Turismo fins al 1962.

5. En contrast amb la lentitud dels processos anteriors del 1941 i del 1945. *Vid.* el meu estudi *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* (Montserrat 1991), ps. 163-165 i 219-225.

6. «La Vanguardia Española» (28-vii-1951). Juan Aparicio tornava com a màxim responsable; havia ocupat la Delegación Nacional de Prensa des del 1941 al 1945.

7. Historiador i membre de l'Opus Dei.

8. *L'edició catalana i la censura franquista*, p. 379.

9. *Ibid.*, p. 248.

poeta.¹⁰ Es tracta d'una mena de memorial de greuges, clarament elaborat pensant en el poder com a últim destinatari, on l'editor recull les línies bàsiques de la política del règim —des dels inicis— respecte a l'edició catalana; s'hi fa també ressò de les darreres denegacions i s'ocupa, així mateix, de la qüestió de les traduccions. Però va encara més enllà quan es plany de les dificultats per publicar catàlegs i revistes literàries. La targeta que l'acompanya, datada el 31 d'octubre, és ben explícita: Cruzet diu a Riba que li adjunta les notes que aquest li ha demanat i que, encara que siguin confidencials, «no té inconvenient que les posi en coneixement dels assistents a la reunió d'aquesta tarda». Tot plegat fa pensar en una trobada, on no devien assistir els editors —altrament, Cruzet no en podia quedar exclòs— i, en canvi, sí que hi hagué escriptors —ben segur que altres a més de Riba—, amb el nou ministre o director general. La reunió s'havia de celebrar a Barcelona, en la mesura que l'editor parlava «d'aquesta tarda»; probablement, no s'ha de deslligar l'entrevista d'una intervenció de Jaume Vicens Vives.¹¹ S'imposa, doncs, de valorar els resultats que derivaren dels probables contactes i de la formulació de les «nuevas normas», que els funcionaris de censura reconeixen un altre cop, de manera indirecta, a l'hora d'autoritzar, el desembre de 1951, *Necesitem morir*, de M. A. Campmany, que havia estat prohibida el 1949.¹² En aquesta ocasió, el lector digué que es limitava a copiar l'informe de dos anys abans i afegia, lapidàriament: «*fue suspendida por estar escrita en catalán.*»

S'aixecava, doncs, acta d'haver deixat enrere una política.

La convicció de trobar-se davant una nova conjuntura es manifestà en altres àmbits més compromesos, potser perquè les indicacions de certs membres del govern permetien esperar alguna cosa més que una liberalització en compartiments tancats del món del llibre. A la tardor del 1951 alguns interlocutors catalans es van sentir amb prou empena, no ja per plantejar una qüestió relativament secundària com podia ser la reivindicació d'altres espais per a l'edició, sinó per tornar a establir converses amb el règim precisament sobre un tema fonamental: la premsa. Es parlà de la possibilitat d'obtenir el vist-i-plau per a un diari o un setmanari. La iniciativa estava relacionada amb Estelrich i Janés. En tot cas, per bé que no en devien ser els únics promotors, tant l'un com l'altre la canalitzaren i la presentaren a Madrid. Estelrich mantingué contactes a alt nivell —diversos ministres i directors generals: «Vaig fer a Madrid les gestions que hàviem convingut a favor del diari en català. N'he parlat amb el Ministre d'Afers Exteriors, amb l'Aparicio i amb en Sánchez Bella. En Sánchez Bella apoia la idea i la recomanarà a Ruiz Jiménez», deia a Janés en una carta del 27 de novembre. Hi recollia, així mateix, la reacció del director general de Prensa, Juan Aparicio: «L'Aparicio em digué que només li havien parlat d'una revista setmanal, no un diari; que la idea del diari, que jo li recomanava amb el major interès, tenia simpaties en el nou Ministeri d'Informació; però que ens havíem de fer càrrec que ells no porten al govern més que tres mesos i si fessin ara la concessió, aquesta semblaria precipitada i revolucionària.»

El ministre d'Afers Exteriors,¹³ això no obstant, escoltava les raons d'Estel-

10. Jaume Medina l'ha reproduït a la seva biografia de Riba. *Vid. Carles Riba (1893-1959)* (Montserrat 1989), vol. II, cap. IX, nota 9, ps. 102-103.

11. La influència i el pes de Vicens Vives ens són confirmats, entre d'altres, per Benguerel, al pròleg a *Els vençuts* (Barcelona 1969), p. 15.

12. Tot i que el lector de censura havia fet un informe que conclouia: «*Propiamente no es censurable. La novela, buena.*» *Vid. L'edició catalana i la censura franquista*, ps. 334-335.

13. Martín Artajo havia formulat, a la tardor de 1945, propostes per a una llei de Prensa. S'estavellaren davant Franco i Carrero Blanco, a més del ministre Ibáñez Martín, d'acord amb J. SINOVA, *La censura de prensa durante el franquismo* (Madrid 1989), p. 120. Carrero digué, segons cita Sinova, que unes noves mesures sobre la premsa havien de ser «*profundamente meditadas*», la qual cosa les bandejava definitivament.

rich i recomanava les ineludibles tàctiques que calia seguir: «La conversa més interessant fou la que vaig tenir amb l'Artajo. Partint del principi o fet que si hi ha separatistes també hi ha separadors, aconsellà que no es portés l'afer a Consell de Ministres fins que tots ells estiguessin convençuts i d'acord. I no cal dir que el primer dels convençuts ha d'ésser Franco.»

Estelrich es referia també a contactes anteriors de Janés, pel que sembla amb el ministre Arias Salgado, i feia inventari dels aliats probables: «Per ara els ministres convençuts són pel que tu m'has dit i Aparicio confirmat, l'Arias Salgado, pel que a mi m'ha dit, l'Artajo i, pel que aquest i Sánchez Bella suposen, en Ruiz Jiménez.»

El balanç final era moderadament optimista: «Impressió meva: hi ha possibilitats positives. Però, de moment, la cosa sembla prematura. Per tal d'accelerarla, cal anar a Madrid i convèncer, a més de Franco, tots els altres ministres, utilitzant les amistats i influències que puguem moure. Aquestes gestions, les hauriem de fer almenys nosaltres dos. Crec que en Narcís de Carreras ens podria ajudar eficaçment. És molt amic d'En Muñoz Grandes.»¹⁴

No puc precisar en quin moment s'estavellà un projecte tan ambiciós i és ben arriscat d'especular si fou aturat en un despatx o si arribà a ser vetat en una reunió de gabinet. De tota manera, em sembla que és dubtós que se n'arribés a presentar cap petició formal. És probable que només hi hagués canvis d'impressions i que les incipients rondes de converses fossin avortades per un gest dissuasori d'una molt alta instància que sentenciés l'afer. Janés i Estelrich replantejaven als de més amunt allò que el darrer, com a portaveu de Cambó, ens consta que havia només apuntat als de més avall durant la primavera de 1939.¹⁵ Fora, però, del nivell dels interlocutors, els resultats foren els mateixos. En qualsevol cas, un diari, o ni que fos un setmanari, quedava, a les darreries de 1951, absolutament fora dels objectius del règim, que demostrà, durant els anys següents, mitjançant les actuacions del MIT i les del Ministerio de la Gobernación —govern civil i policia— la seva total intolerància davant qualsevol mostra de premsa catalana. La contumàcia amb què escapçà les publicacions periòdiques més o menys camuflades i els diversos succedanis amb què topà deixava ben lluny qualsevol forma de diàleg amb aquells que, un altre cop, li recordaven que mantenien dempeus unes peticions que no estava disposat a satisfer.¹⁶

Una expiació de dotze anys: 1951-1952, «Biblioteca Selecta Universal»

Ultra la pretensió d'obtenir una cobejada parcel·la en l'àmbit de la premsa, les traduccions havien de ser, indiscutiblement, un dels punts centrals dins la reivindicació d'unes certes correccions. La política que la censura de llibres havia aplicat, fins al juliol de 1951, havia bandejat amb obstinació qualsevol text traduït i tan sols excepcionalment n'havia admès alguns que considerava dignes de ser equiparats al que li convenia entendre per «*creación literaria*», sacralitzada adequadament per tal que s'ajustés a la voluntat prohibitiva i molt selectivament discriminatòria. L'afinada discriminació era encara reforçada pel caràcter d'alta

14. Arxiu Estelrich.

15. He estudiat els diversos projectes de Francesc Cambó, durant l'any 1939, a *L'edició catalana i la censura franquista*, ps. 86-104.

16. No entro ara en el tema dels diversos intents de publicacions periòdiques durant els anys cinquanta, tot i que miraré d'incrementar aviat el coneixement que en tenim amb algun material nou que he pogut localitzar recentment als arxius de censura.

bibliofília dels escassos tiratges que foren admesos. Els escadussers permisos havien estat penosament arrencats amb intervencions directes d'alguns dels traductors: aquest havia estat el cas de Riba quan li fou autoritzada l'*Odissea* l'any 1948.¹⁷

El citat informe de Cruzet posava en relleu com, deixant de banda les excepcions per a tiratges i impressions de bibliòfil, «no s'han lliurat autoritzacions des de 1939 per publicar obres traduïdes al català, en edició corrent». Reclamar, doncs, una certa permissivitat per a aquest tipus d'edicions, les corrents —que tant recaven a les autoritats, fins i tot quan es tractava de difondre originals—, havia de ser un espai irrenunciable, encara que només fos com una mínima part del programa de recuperació del passat encetat l'any 1946. Perquè, com ja recordava també Cruzet en l'informe, fins al 1936 «existien prop del miler de traduccions catalanes, entre les quals figuraven naturalment les obres mestres de la literatura universal. Editors i propietaris d'aquestes traduccions s'han vist impossibilitats d'anar-les reeditant, amb el consegüent perjudici que això els hi ha ocasionat [...]».¹⁸

Aquest era un punt en què podia coincidir l'interès cultural i editorial, d'una banda, i la intenció del poder de fer algunes concessions. Tanmateix, en un terreny tan delicat com el de les traduccions, les «nuevas normas» es van concretar només en la permissivitat davant reedicions, i una tolerància parcial davant aquesta tradició prou rica era, de fet, part d'una política més àmplia d'acceptació que, al cap de dotze anys, havia de resultar convenient per al règim i fins i tot necessària. Admetre que es tornessin a difondre, molt mesuradament, algunes de les antigues edicions, era un risc molt minso que, a més, el ministeri va mantenir sota control rigorós.

L'acumulació d'autoritzacions per a la reedició d'obres traduïdes, entre finals de novembre de 1951 i el maig de 1952, que Cruzet obtingué, bé ens ha de fer creure en el resultat gairebé immediat d'un moderat replantejament de la política oficial; l'empenta amb què l'editor emprengué el projecte sembla evidenciar que les garanties rebudes eren, aleshores, discretes. Fixem-nos, si més no, en els títols destinats a la «Biblioteca Selecta Universal» que he pogut veure als arxius de censura, per ordre cronològic d'aprovació:

L. Hémon, *Maria Chapdelaine* (novembre-desembre de 1951) [«Biblioteca Literària», Nova Sèrie. Ed. Catalana / Llibreria Catalònia, 1925]; J.K. Jerome, *Tres anglesos s'esbargeixen* (novembre-desembre de 1951) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1920]; R. Kipling, *El llibre de la jungla* (desembre de 1951) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1920-23]; T. Kempis, *La imitació de Jesucrist* (gener de 1952). R. Tagore, *El jardiner* (febrer de 1952); A. Daudet, *Tartari de Tarascó* (febrer de 1952) [«Biblioteca Univers», Llibreria Catalònia, 1934]; F. Jammes, *El llibre de Sant Josep* (febrer de 1952); E.A. Poe, *Els assassinats del carrer de la Morgue* (febrer de 1952) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1918]; Erckmann-Chatrion, *L'amic Fritz* (febrer de 1952) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1918]; J. K. Jerome, *Tres homes dins una barca* (març de 1951) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1921]. Mark Twain, *Les aventures de Tom Sawyer* (abril de 1952) [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1918]; J.C. Andersen, *Contes* (maig de 1952). [«Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1918].

17. Riba havia anat a Madrid i s'havia entrevistat amb alts responsables del ministeri, tal com reflecteix el seu epistolari, que he pogut consultar a l'Arxiu Riba. He d'agrair a Eulàlia Riba que m'hagi facilitat l'accés a aquest material. *Vid. Cartes de Carles Riba 1939-1952*, recollides i anotades per C.J. GUARDIOLA (Barcelona 1991, en premsa). *Vid.* també Albert MANENT, *Solc de les hores* (Barcelona 1988), ps. 126 i 208.

18. J. MEDINA, *op. cit.*, vol. II, p. 103.

Als arxius hi sol haver un exemplar de l'antiga edició, «reconvertit» amb noves sobrecobertes de Selecta i, a la petició, no es feia constar mai que el títol anés destinat a una col·lecció «Biblioteca Selecta Universal». L'examen dels historials revela una aprovació bastant mecànica en els tres primers casos, mentre que en *El jardiner* i *Tartari de Tarascó* la censura trigà més d'un mes a pronunciar-se. Cal tenir en compte també que el Kempis va suscitar recels basats en el seu caràcter de clàssic i de llibre de capçalera, que havia d'implicar, necessàriament, un tipus de públic més ampli i fora dels límits del comprador habitual dels textos catalans que el mercat aleshores oferia. Per aquesta raó la seva autorització no es va concedir fins després d'una consulta al director general, un cop el lector hagué dit, simplement: «obra clàssica». Un títol segur anava més enllà de les fites marcades i calia vigilar de prop un consum per part de públic més majoritari que l'edició assequible contribuïa a afavorir.

Pel que fa als *Contes* d'Andersen, la censura dictaminà, a començaments de maig, que era «autorizable en edició infantil con tachaduras en páginas 45 a 46 y el cuento LA DONZELLA DE LA MAR, así como las viñetas». Després d'un recurs de l'editor que es basava en el caràcter d'arxiclàssic de l'autor, així com en l'existència de l'edició no mutilada que n'havien autoritzat, feia més d'onze anys —el 1941— a l'Editorial Juventud, en castellà, el MIT retirà la supressió.

A més d'aquests títols de Selecta, hi hagué, el novembre de 1951, el permís concedit a Riba —solicitat personalment a nom seu a l'octubre—¹⁹ per publicar tres-cents exemplars de les *Tragèdies* de Sòfocles, amb preu de venda de sis-centes pessetes. Ara bé, el delegat de Barcelona va considerar, malgrat els nous criteris, que calia insistir en la necessitat d'autoritzar una obra «en lengua vernácula que, por ser traducción de gran calidad, revista al mismo tiempo caracteres de creación literaria».²⁰

Hi afegia encara que, en el sol·licitant, hi concorrien diverses circumstàncies: honestedat professional, gran prestigi en els medis literaris de Barcelona i el fet que la seva dedicació literària li era un mitjà essencial de subsistència.

No sembla que hagués canviat, doncs, el criteri bàsic, segons les valoracions que, com havia estat habitual, feia el delegat: les traduccions continuaven sent una excepció, només admeses si la censura decidia envoltar-les de l'halo de la «creación literaria». En efecte, els casos resolts entre l'abril i el setembre de 1952 feren evident que, per a un llibre traduït, no havia arribat el tracte «normal», dins l'anòmala «normalitat» inaugurada l'any 1939.

Cruzet rebé també, el febrer de 1952, el permís per editar l'*Eneida*, traduïda per Llorenç Riber, presentada com a part de les seves *Obres completes*. Però immediatament arribaren els problemes: a l'abril Moll sol·licità novament permís per a *La senyoreta de Scuderi*, que li havia estat denegat el 1942,²¹ i la censura es limità a tornar-la-hi a prohibir, de manera gairebé rutinària, prenent l'antecedent de la negativa anterior.

En conseqüència, pel que fa a les traduccions, els nous criteris no es van aplicar, momentàniament, sinó en una direcció determinada, però fins i tot en aquesta es veié ben aviat que feien aigües i entraven en crisi: també el 1952 (juliol) es denegà a Cruzet l'autorització per a la reedició d'*Els silencis del coronel Bramble*, d'André Maurois («Biblioteca Univers», 12, Llibreria Catalònia, 1930) i,

19. Tot i que finançada per Benèfica Minerva. Pel que fa a les edicions d'aquesta, *vid.* J. SAMSÓ, *El mecenatge cultural de postguerra. Benèfica Minerva*, «Revista de Catalunya», 37 (gener de 1990), ps. 41-52.

20. El delegat de Barcelona havia intervingut, en algunes ocasions excepcionals, a favor de l'autorització de traduccions. *Vid.* *L'edició catalana i la censura franquista*, ps. 380-390.

21. *Ibid.*, p. 184

pocs dies després, li fou prohibida també *El pas dels gegants*, de Pierre Benoît («Biblioteca Literària», Ed. Catalana, 1922). La petició de l'editor feia constar el nom del traductor, J. Arús Colomer,²² i la censura hi va fer aquesta anotació per a ús intern: «*La Superioridad no considera pertinente autorizar esta traducción de la obra de Benoit*».

Tanmateix, simultàniament li autoritzaren el *Robinson Crusoe*. Quan l'editor, el setembre, presentà un argumentat recurs per al Maurois tot recordant que, dos anys abans, havia estat autoritzat a Janés en traducció castellana, la resposta deia que «*no es posible acceder a lo solicitado por tratarse de autor no catalán*» (el no va ostensiblement subratllat). Ara bé, el gener de 1953 li fou autoritzada, per ordre expressa del director general.

També Aymà topà amb problemes en dues propostes d'edició de caire ben diferent. En primer lloc, amb Colette, *Diàlegs de bèsties [sic]*, que li fou autoritzada amb supressions el mes de maig. L'editor va argumentar que el text quedava molt desballestat si complia les retallades que li imposaven, per la qual cosa en proposava un de nou, més reduït i païble, per substituir el primer. La proposta fou acceptada per la censura.²³ El llibre, *Set diàlegs de bèsties*, d'acord amb el títol de l'original francès, arribà a sortir en tiratge reduït.²⁴

Se'n pot seguir el procés i les incidències a través de l'epistolari del seu traductor, Joan Oliver.²⁵ En canvi, no figura als catàlegs d'Aymà: havia passat de ser un projecte d'edició normal —la sol·licitud de permís era per a 1.000 exemplars— a realitzar-se com a producte de preu elevadíssim i per a uns pocs;²⁶ en definitiva, un llibre que, com tants altres, no contribuïa gens a refer el públic.

22. Quant al comportament de la censura respecte a Arús, *ibid.*, ps. 186 i 207.

23. Vet aquí el fragment rebutjat:

«TOBY: —Ja ho veureu. Començo. Dret damunt les meves potes estirades, pico de peus, i us volto de petits udols melodiosos. La meua cua cargolada vibra; els meus flancs, rebaixats per una respiració neguitosa, es fan més primis i, per un art involuntari, les meves orelles crispades semblen plantades darrera el meu clatell...

»LA GOSSETA: —No us acosteï, estic torbada...

»TOBY: —Ara, anant ja a l'empresa definitiva, completa, la meua pota poderosa subjecta els vostres lloms...

»LA GOSSETA, *apartant-se*: —Ai! Bàrbar!

»TOBY, *afanyós*: —És que un tampoc no és petit com vós. No podríeu pujar dalt d'un tamboret?

»KIKI, *irritada*: —Mai no perdonaré als meus ulls l'enllordar-se amb semblant espectacle! Aquests preludis són una trista paròdia dels nostres amors salvatges... Crits de degollat, danses lascives, desfilada silenciosa en la qual la meua cua s'arrossega com un mantell reial, abraçades on la voluptat gemega martiritzada... Hauré d'avergonyir-me de tot això per culpa d'aquest parell de cínics?

»TOBY, *més decidit que cortès*: —Au, vinga, no em facis glatir més, tros de posturera! Ja hi hem jugat prou a cuit i amagar! Vine, no et recarà gens...

»LA GOSSETA, *aterrida i temptada*: —Déu meu, és terrible, feu de mi el que vulgueu...

»KIKI, *dreta dalt del piano, formidable*: —Suposo que no ho fareu aquí!

»La gosseta busca d'on ve la veu paorosa, s'adona de la bèstia imprecadora, del monstre desconegut i ratllat, erigit de mostatxos i de celles, il·luminat per uns ulls que llancen la mort... La bestiola fuig tot cridant: «Auxili! Auxili! Hi ha un tigre dalt del piano!...»

»I es desmaïa en braços de la seva mestressa que acaba d'entrar, la qual la consola amb volubilitat en el llenguatge consuet: «Fifi! La meua zezeta! Tan rosseta, la meua quiquisseta, la fafona titinona, el meu esquitx, el meu pollet finolis, la meua teta i la meua tutú», etc. etc. La sessió continua.»

24. A. MANENT, *Els llibres de bibliòfil en català*, «Miscel·lània Joan Gili» (Montserrat 1988), ps. 338-339.

25. *Vid.* J. OLIVER i J. FERRATER MÓRA, *Joc de cartes (1948-1984)*, a cura d'Antoni TURULL (Barcelona 1988), ps. 69, 75, 77.

26. Oliver deia a Ferrater Móra: «[...] no te'n puc enviar cap exemplar —com t'havia promès—, perquè el llibre s'ha convertit en una mena de joia rara. El més barat costa 300 ptes. i a mi només me n'han donat un.» (*op. cit.*, p. 88).

Les edicions de tals característiques no feien altra cosa que confirmar la situació anòmala, preocupant o perillosa, del mercat del llibre normal.

També el 1952 Aymà rebé la prohibició (setembre) d'*El bon assassí*, d'A. Coolen. L'informe del lector l'havia jutjada així: «*Novela traducida del holandés al catalán, en la que, con un realismo correcto, se describe la vida rural, con sus dramas, creencias, críticas, etc. La traducción es buena. Puede autorizarse.*»²⁷

Totes aquestes sol·licituds, és clar, quedaven fora d'aquella tímida permissivitat davant les reedicions. La tolerància, fins i tot per a aquestes, s'havia hagut d'estrènyer al màxim: la petició de Moll, les dues de Cruzet i aquestes d'Aymà infringien, encara, les noves regles del joc.

I cal afegir, a més, que la relativa comprensió amb què fou tractada l'obra de Colette s'explica per la intervenció directa de Pérez Embid, amb qui l'editor mantingué un intercanvi epistolar per resoldre l'afer.

«Denegada por tratarse de traducción regional»

Les dificultats per què passaren els historials dels anys següents continuen deixant ben patent que, llevat de la primera foguerada del tombant 1951-1952,²⁸ l'estatut de les traduccions s'havia modificat molt poc. És significatiu que, el febrer de 1953, s'autoritza sense vacil·lacions el text de Rilke, *La cançó d'amor i de mort del corneta Cristòfol Rilke*, traducció de Guillem Nadal, Ed. Torre, en un tiratge de dos-cents exemplars. Encara que aquesta dada feia el permís gairebé inevitable, l'informe del lector li ho posà fàcil: «*Carta biografía del poeta lírico Rilke y versión libre de su obra "Canción del amor y de la muerte del corneta". Nada censurable.*»

En canvi, a finals del mateix any 1953, el 16 de desembre, la censura resolgué la prohibició de Milton, *El paradís perdut*, prèviament autoritzada, en tiratge de 297 exemplars i preus altíssims, l'agost de 1950;²⁹ Alpha n'havia sol·licitat permís per a 2.000 exemplars i s'havia d'incloure en la col·lecció «Clàssics de Tots els Temps». Poc després, però, el 8 de gener de 1954, fou autoritzada. Tot i que no hi ha constància del personatge que hi actuà, segur que hi hagué una veu intercessora que mogué a la rectificació. D'altra banda, a començaments de 1953 hi devia haver el permís —introbable als arxius de la censura— de l'*Odissea*, que va sortir a la mateixa col·lecció. L'editorial la donava com d'aparició imminent a principis d'abril³⁰ i, encara que no sé fins a quin punt hi hagué dificultats prèvies, és versemblant que, a més del precedent de l'edició de bibliòfil del 1948, Estelrich tornés a presentar el projecte de manera tan convincent —«*edición corriente y tiraje limitado*»³¹— com ho havia fet amb la *Divina Comèdia*.

Tanmateix, els esculls amb què, l'any 1954, toparen Espriu i Villalonga denoten el grau extrem de suspicàcia allà on la censura ensumava una traducció o el ressò d'una obra clàssica. Perquè quan Moll, el febrer, demanà permís per a 1.000 exemplars d'Espriu, *Antígona. Fedra*, l'administració reaccionà mecànica-

27. Val la pena de comparar aquest informe amb el que un altre lector en féu quatre anys després, tal com veurem més avall.

28. Per dir-ho d'alguna manera, és clar. El moviment pendular entre la prohibició, la restrictiva tolerància i novament la prohibició havia estat, només pel que fa als originals, una constant a partir de 1946.

29. *L'edició catalana i la censura franquista*, p. 388

30. Arxiu Estelrich. Carta de S. Millet a Joan Estelrich (10 d'abril de 1953).

31. Estelrich s'havia adreçat directament, el 1950, al director general, el qual havia ordenat a censura que en fes l'autorització.

ment i, sense passar els textos a cap informador ni respondre a l'editor, féu aquesta anotació interna: «*De acuerdo con el criterio ordenado por la Superioridad, archívese.*» Davant el silenci administratiu, l'editor hi va insistir novament al cap de tres mesos, i la censura anotà a l'expedient, per segona vegada, un «*archívese*», d'acord —deien— amb les «*normas recibidas de la Superioridad respecto a traducciones regionales*». Per esbotzar el segon silenci burocràtic, hi hagué un tercer intent de Moll, a finals de juliol, on un altre cop Espriu constava d'una manera clara com a autor. A desgrat d'això, fou resolt, el setembre, amb un «*denegada por tratarse de traducción regional*». El març de 1955 se'n revisà l'expedient, tot i que no em consta si hi hagué un recurs formal de Moll o la intervenció personal d'algun mitjancer; tant en un cas com l'altre, el que sobretot devien explicar era l'error que la censura havia sofert pel que fa a *Antígona*, i no fou fins aquest moment que els textos passaren, per primera vegada, a un lector. Si ens calgués refermar la convicció del fet que la fòbia antitraduccions era extrema, en tindriem prou de llegir-ne l'informe:

«*No se aprecia mérito especial que justifique la versión catalana de la tragedia sofocliana "Fedra", traducida, a su vez, de otra versión libre en castellano.*

«*La primera parte —Antígona— es también versión del traductor de la anterior. En sí, son ambas autorizables.*»

Això no obstant, fou autoritzada el març del 1955 mateix.

El *Faust*, de Villalonga, seguí un procés en part paral·lel, tot i que més breu. La primera petició de Moll era del juliol de 1954 i se li aplicà, el setembre, idèntica resposta mecànica: «*Denegada por tratarse de traducción regional*». A partir de la suposada intervenció que abans he indicat, fou també revisada. Aquest era l'informe del lector:

«*Dos obras en un volumen. La primera —Fausto— es una pobre parodia de la conocida de Goethe. En las páginas 13, 30 y 48 hay pasajes recusables.*

«*La segunda es un humorístico relato de las peripecias de un viaje a París, donde los viajeros encuentran numerosas costumbres chocantes que, al final, les desilusionan.*

«*Con las salvedades reseñadas, puede autorizarse, si bien no significa ninguna aportación que justifique esta edición mallorquina.*»

Se li concedí el permís, amb supressions, el mateix dia que a les d'Espriu, després d'haver consultat la censura teatral i d'haver-ne rebut la confirmació que no havia passat per ells.

Ambdós casos són, no cal dir-ho, prou explícits. L'atribució automàtica d'una *Antígona* o d'un *Faust* a l'apartat de traduccions o el refús categòric del fet que un autor català pogués reprendre un tema universal són ben significatius. Si, tal com sembla raonable, hem d'admetre la confluència de totes dues objeccions, els funcionaris, en el cas d'Espriu, devien acabar d'enutjar-se en llegir les primeres ratlles de l'excel·lent pròleg on l'autor, ultra les reflexions sobre la nova permissivitat del règim a partir de 1946,³² es refereix a les dates de la seva provatura respecte a la d'Anouilh. I és també molt significatiu el cop de carpeta reiterat que arraconava els historials sense ni tan solament complir el tràmit burocràtic de donar una resposta a l'editor. La «*traducción regional*» i el consegüent «*archívese*» indiquen una vegada més que els suposats excessos de zel dels inferiors, a més de portar a resolucions aparentment pintoresques, reflectien les dures consignes rebudes, i les observacions del lector, tot desqualificant els textos, ens permeten constatar —deixant de banda el seu bon nas— que encara

32. «Ara que m'assabenten papers i revistes d'un nobilíssim nou entusiasme per les llengües mortes, miro de treure a la llum el meu exercici [...]» (Salvador ESPRIU, *Antígona, Fedra* [Palma de Mallorca 1955], p. 9).

l'any 1955 la «*creación literaria*» continuava sent un cànon assumit pels lectors de la censura després de tants anys. Calia acreditar virtuts singulars, que havien de ser certificades per l'especialista. Però el censor, un cop aclarida la qüestió més bàsica, no havia pas de vetllar ja, a mitjan decenni dels cinquanta, perquè el públic català consumís tan solament menges que –segons les peregrines valoracions dels seus informadors– fossin d'alta volada literària. Només havia de vigilar de molt a prop que el lector no tingués accés a textos d'altres àmbits literaris i s'havia de malfiar de les reelaboracions de temes clàssics. El públic català tan sols es podia nodrir d'una producció domèstica sotmesa a rigorós filtratge. De tota manera, com que, en el *Faust*, tampoc no es transgredia el principi més bàsic, el de les traduccions, el censor decidí autoritzar-lo amb aquestes supressions:

«Déu i el Dimoni collaboren», en el context «va esser el Dimoni? A mi me sembla que de vegades Déu i el Dimoni collaboren» (p. 23 de l'edició de Moll, «Raixa», 11).

«Senyor: –(Abstret) De vegades pens que entre Déu i el Dimoni hi ha d'haver una certa coordinació, un equilibri...» (p. 43).

«Déu i el Dimoni s'han d'arreglar qualche dia», en el context «Maria Antònia: –(En veu molt baixa) Del Dimoni tenc por.
Senyor: –No en tenguis. Déu i el Dimoni s'han d'arreglar qualche dia» (p. 66).

Aquest seguiment d'alguns casos rellevants, des del tombant 1951-52 fins al 1954-55, posa en relleu la rectificació de la política aplicada fins aleshores, així com la immediata frenada que hi hagué i que arribà fins als extrems que acabem de veure, però vet aquí altres indicis de la trajectòria de la línia mestra que seguí la censura respecte a les traduccions: prohibí a Moll, el gener de 1959, *Pau o guerra atòmica*, d'Albert Schweitzer (56 pàgines, 4.000 exemplars). La prohibició vingué arran d'un informe que, després d'anotar les objeccions que, en termes generals, el feien difícil d'acceptar per al sistema, era ben taxatiu quant a les incompatibilitats:

«El lector cree que no debe autorizarse este opúsculo:

»1.º Porque, después de exponer los horrores de una guerra atómica, pide una reunión exclusiva de las tres grandes potencias para que renuncien a este tipo de armas. Basada en su filantropía, reconocida y premiada, olvida las exigencias defensivas de la Civilización, por encima del hombre mismo.

»2.º Es traducción al catalán, lo cual está incurso en la prohibición de esta clase de obras.»

Ara bé, més de dos anys abans, exactament el 8 d'octubre de 1956, s'havia autoritzat a Editorial Albor la traducció d'*El bon assassí*, de Coolen, anteriorment prohibida a Aymà, el setembre de 1952.³³ Curiosament, la censura la considerà sense antecedents i un altre lector en va fer aquest informe poc afortunat que, a

33. A partir del 1946 la relació entre el to favorable d'un informe i un permís havia estat sempre molt dubtosa. El dictamen del lector era una dada més, però mai no resultava determinant.

desgrat de decantar-se per l'autorització, li ho posava molt més difícil: «*A Mariana la pintora la robaban misteriosamente los domingos mientras iba a misa. Pedro Pascua, se ofreció a vigilar la casa escondiéndose dentro y vió que Arnau descendía por una ventana y trató de oponerse siendo asesinado. Arnau parecía honrado pero, cometido el crimen, huyó siendo detenido y juzgado. Mientras él está ausente, Juana su mujer tiene alguna complacencia por necesidad con Edmundo y Gerardo; tuvo un niño que intrigó a la gente y ella se refugió en el bosque con un ermitaño. Libre Arnau comprendió el problema pero el niño quería al ermitaño surgiendo los celos. Su muerte en accidente liquida el problema y Juana y Arnau son felices. Puede publicarse.*»

El responsable decidí, malgrat això, que el permís anés endavant, i si l'obra no sortí fins al 1957 no fou pas —aquesta vegada— per entrebancs de censura.

Tot plegat ens podria portar a creure que les traduccions, al final de la dècada, eren refusades si no passaven pel peculiar sedàs de la «*creación literaria*», exactament en la mateixa mesura que, deu anys abans, s'havia fet amb la producció original. Però tampoc no era així. Les bateries de defensa de l'engrnatge de censura s'anaren carregant de manera progressiva al final dels cinquanta. Les peticions que els arribaven feien l'efecte, als equips diguem-ne tècnics, d'una acumulació davant la qual reclamaven unes orientacions que els mancaven i que depassaven el seu àmbit de competències. Les consignes que les altes esferes del MIT havien transmès al cap de la secció de lectors —*Jefe del Lectorado*— no recollien unes línies d'actuació respecte a les obres en llengua catalana, per la qual cosa aquest responsable dels informadors no estava tampoc en condicions de cursar-les als membres del seu equip. D'una banda, perquè els mecanismes de protecció del règim tenien un abast tan ampli i, alhora, un funcionament tan simple que continuaven evitant de concretar, per escrit i fins i tot verbalment, els seus criteris bàsics; malgrat que es tractés de comunicacions internes destinades als encarregats del primer filtratge del contingut dels textos, calia prendre les màximes precaucions i defugir formulacions taxatives. Però, d'altra banda, potser a Arias Salgado i al director general, en tant que dipositaris i executors de les ordres del govern, els convenia no concedir al «problema» de les publicacions en llengua catalana —i en menor mesura al de les altres llengües minoritàries de l'estat— una importància, i per tant una atenció, que anés més enllà de la resposta restrictiva adequada a cada cas i que depenia, doncs, de la conjuntura, de les pressions personals, del caràcter del text, etc. És a dir, calia confiar, al cap de vint anys, en els efectes d'una política que, de manera dreturera i consistent, havia anat adreçada a escapar l'origen del conflicte. En aquest sentit, l'actitud raonable havia de ser la d'anar deixant que les propostes editorials catalanes fessin la viu-viu —per tal de neutralitzar les acusacions d'intransigència— descarregant negatives sempre que calgués per demostrar que no es podien ultrapassar uns límits estrictes; però tampoc no resultava imprescindible magnificar la qüestió i concedir-li un abast que no era desitjable que tingués.

En aquesta situació, el *Jefe del Lectorado* va fer un requeriment explícit del qual, a més, deixà constància escrita. S'adreçà al seu superior, el cap de censura, demanant consignes clares:

«Con mucha frecuencia se le presenta a esta Jefatura del Lectorado la duda de proponer la autorización de las obras en lengua catalana que cada vez en mayor número se presentan a este servicio. Yo rogaría a esta Jefatura de la sección consultara al Ilmo. Sr. Director General:

»1. Si pueden ser autorizadas las obras de escritores indígenas presentadas en su lengua natal: catalán, mallorquín, vascuence, etc.

»2. Si las traducciones en general a lenguas dialectales de autores no indígenas pueden ser autorizadas. Es decir, si por ejemplo HAMLET o EL QUIJOTE o cualquier novela de un Unamuno o un Cela pueden ser vertidos al catalán, mallorquín, valenciano, vascuence, etc.»

És a dir, les romanalles indígeno-dialectals havien aixecat, a començaments de l'any 1960 —el document és del març—, una mica massa el cap, estaven creant problemes pràctics i la base de la baluerna censorial necessitava que la cúpula es pronunciés. Tant originals com traduccions «cada vez en mayor número» pressionaven en excés. No dispo, malauradament, de cap còpia de resposta escrita a aquesta requesta, si és que mai es va produir i si la concreció que el responsable del *Lectorado* volia va ser alguna cosa més que un *despacho* rutinari on se li digué el que feia al cas. I sembla que això era, a la primavera i a l'estiu de 1960, que calia tallar les ales a les pretensions dels entossudits autòctons de les províncies conflictives, tot descarregant de manera discriminatòria una colla de prohibicions que clarifiquessin la capacitat de moviments que s'estava disposat a reconèixer-los. Almenys així ho indiquen algunes denegacions ben rellevants: poc després —abril— es va prohibir el volum d'obres completes de Valéry i al cap de dos mesos —juny— van denegar *Portugal enfora* de Gazieli i *L'estrany* i *La caiguda*, de Camus. El primer havia tingut aquest informe: «La obra encierra una difícil traducción del poeta Carner-Ribalta, al catalán, de 43 poemas del literato francés Paul Valéry e incluye un prólogo explicativo de la importancia e interés del trabajo que supone la traducción de este tipo de obras, presentando una biografía de dicho autor francés. PUEDE PUBLICARSE.»

Hi hagué una prohibició immediata.

A més, durant l'estiu havia costat força que el ministeri es mostrés dialogant i fes saber a Selecta que estava disposat a reconsiderar la decisió sobre *Portugal enfora*.³⁴ Ara bé, la segona resolució sobre Valéry —que la censura accedí també a revisar— és prou reveladora de la resposta que havia rebut el requeriment del Jefe del *Lectorado* i de quines eren les regles del joc. El recurs de l'editor allegava: «que siendo frecuente hallar en revistas literarias o ensayos intelectuales comentarios a la obra de Paul Valéry, así como traducciones de sus poemas ya castellanas ya catalanas, la publicación de la obra poética completa que se solicita, cuya traducción cabe considerar por su calidad como una auténtica creación literaria, puede ser de innegable interés para todos cuantos sienten la inquietud intelectual que su estudio supone; mayormente cuando la traducción objeto del presente escrito lleva a guisa de prólogo un profundo ensayo debido al competente catedrático de la Universidad de Valencia Don Miguel Dolç, escrito al amparo de abundantes informaciones proporcionadas por colegas suyos franceses, que esperan con el natural interés la publicación de la obra [...] 10 de agosto de 1960.»

Davant tals arguments, la censura anotà: «Se viene aplicando rigurosamente el criterio de no autorizar versiones al catalán, vascuence, etc. Así pues, salvo nuevo criterio de la Superioridad, nuevamente se DENIEGA.»

Però el 17 d'agost, l'endemà mateix, un avís va fer possible que es trenqués el rigor i es fes una excepció: «Autorizada por orden Director General.»³⁵

Tanmateix, l'abast de les excepcions era encara limitat. El recurs de Selecta, també de l'agost, per als textos de Camus, es basava en punts que encaraven les autoritats amb les seves promeses sobre criteris uniformes davant la llengua ca-

34. He presentat les dificultats d'aquest llibre i les supressions amb què finalment es publicà a *La «meditació catalanista»*, una de les obsessions persistents de la censura durant el franquisme. Alguns exemples dels anys cinquanta i començaments dels seixanta, «Miscel·lània Joan Fuster», IV (Montserrat 1991, en premsa).

35. Hi hagué una intervenció de Miquel Dolç davant el Director General, Rodríguez Casado, no solament respecte a aquest llibre, sinó també a *Portugal enfora*.

talana i la castellana: «*que siendo un hecho cierto la divulgación en lengua castellana de las obras de Camus, sea publicadas en España y debidamente autorizadas, sea en importación de editoriales americanas, la denegación de la obra que se solicita, que contiene dos de sus más destacados títulos, daría motivo a suponer la existencia de un trato de disfavor para la lengua catalana, lo que estaría en contradicción con los postulados en distintas ocasiones patentizados; es para la evitación de tales suspicacias [...]*»

La censura, que de moment contestà amb el silenci administratiu, va fer diverses anotacions internes significatives. Una d'aquestes responia a la qüestió del «*disfavor*». Malgrat que els antecedents recordaven que *La caída*, sol·licitada l'any 1958, «*figura sin resolución. Silencio administrativo*» i que *El extranjero* havia tingut un permís d'importació –abril de 1959– es deia, així mateix, que «*estas obras de Camus se han denegado también en edición castellana*». No va ser fins passats sis mesos –febrer de 1961– que es resolgué una nova prohibició, «*de acuerdo con el criterio ordenado por la Superioridad*».

És clar que les autoritats podien presumir d'equiparació de tracte davant la proposta d'un editor català en casos d'autors que, com Camus, apuntaven ja alguns dels nous dimonis amb què s'haurien d'enfrontar, durant la dècada dels seixanta, el punt de partida de la qual és una data ben destacada en els inicis d'una nova conjuntura, d'una nova correlació de forces, després dels canvis polítics de l'any anterior. El caire del darrer recurs que he reproduït ho evidència prou i només cal comparar-lo amb el to apocat i de submissió obligada dels de deu anys abans. En definitiva, aquest moment és gairebé l'arrencada del procés que havia de portar a l'any 1962 i a les rectificacions que el franquisme hagué de fer en la seva tolerància, ja sota la responsabilitat d'un nou titular al MIT, Fraga Iribarne, que substituï Gabriel Arias Salgado, un dels homes amb un currículum més brillant de fidelitat al servei del Caudillo. Li havia cobert el flanc del control de la informació durant quinze anys: quatre com a vice-secretari d'Educación Popular i onze com a ministre d'Información y Turismo.

Ara bé, tot i que, des del 1962, es modificaren alguns criteris del règim pel que fa a la permissivitat respecte a l'edició catalana, no hem de ser gaire optimistes. Sembla que la mort d'Arias Salgado, poc després d'abandonar el MIT –mort sobtada, que la *vox populi* atribuï al disgust causat pel seu cessament com a ministre– impedí que fos designat per ocupar un càrrec potser encara més perillós per al control de la informació en general i que hauria treballat, a El Pardo, com a ministre plenipotenciari que controlés, filtrés i garbellés la informació per al Generalíssim. No s'arraconava, doncs, una manera de fer. Tanmateix, s'havia triat un nou responsable per donar la cara i maquillar convenientment els principis immutables, d'acord amb allò que la pressió social exigia.

MARIA JOSEPA GALLOFRÉ VIRGILI